

Králik Tamás

Az iszlámista politika a török politikai kultúrában

Törökországot közel egy évtizede iszlámista gyökerű kormány irányítja, mely hatalmi érdekeiből kiindulva az ország EU-csatlakozásának fő támogatója. A kemalista szekuláris modernizációval szemben kibontakozó ellenreakció társadalmi kihatásai, ahogy azt az örvendetesen szaporodó publikációk is jelzik, a hazai kutatók körében is egyre élénkebb érdeklődést keltenek. A tanulmány ennek az átalakulásnak az ideológiai vetületeit próbálja nyomon követni. Ennek során többek között bemutatja az iszlám újraintézményesülésének folyamatát, a török–iszlám szintézis jellegzetességeit, a naksibendik, a nurcu mozgalom, valamint az egyes iszlámista irányzatok eszmeiségét.

A Török Köztársaságot jelenleg egy iszlámistának mondott politikai erő kormányozza. Meglehetősen sikeresen teszi mindezt annak ellenére, hogy származása és elődszervezeteinek története az európai liberális eszméken nevelkedett politikai elit nagy részét meglehetősen erős kételyekkel tölti el. A vezető erő, Az Igazság és Fejlődés/Fény Pártja (AKP), melyet Recep Tayyip Erdoğan vezet, 2002 óta van hatalmon, s Törökország európai integrációjának legtekintélyesebb támogatója. Mindközben a korábbi kemalista elit egyre jobban elutasító magatartást tanúsít Európával szemben, és az Európai Unió tevékenységét, követeléseit, melyek a török EU-konformitást lennének hivatva elősegíteni, inkább fenyegetésként értékeli. Veszélynek tartja a túlzott európai elvárásokat, melyek között fontos szerep jutna a hadsereg civil kontrolljának vagy a régi kemalista elit előjogai korlátozásának. A hadsereg a köztársaság kikiáltása óta a világi államiság egyik legfontosabb órének tartja magát (meglátásuk szerint a hadse-

reg egyfajta immunrendszer szerepét tölti be Törökországban), azonban európai értelemben egyfajta gátja is a demokratikus kibontakozásnak.

A török állam nagyon jelentős lépéseket tett annak érdekében, hogy társadalmi és politikai rendszere szalonképessé váljon Brüsszel számára. Kérdéses azonban, hogy valóban érdeke-e Törökországnak az európai tagság bármilyen áron, mely többek között egy erőltetett társadalmi „nyitás” követelményét fogalmazza meg a török elit számára. A kisebbségek és a nők helyzetének rendezésén túl – melyek slágertémának számítanak Európában – az igazán problematikus elem az iszlám pártokhoz és mozgalmakhoz való viszonyulás. Eközben maga a cél, amiért a törökök oly sok áldozatot hoznak, a teljes jogú tagság a jövő homályába vész – azt ugyanis az európaiak jelentős része igencsak ellenzi. Ennek oka legalábbis részben abban rejlik, hogy elsősorban a régebbi EU-tagállamok lakosságának egyre növekvő aggályai vannak általában a muzulmán bevándorlókkal

szemben, akiknek persze csak egy része török. Nagy-Britanniának az indiai szubkontinensről, míg Franciaországnak az arab területekről vagy Afrikából érkezett bevándorlókkal van leginkább problémája. De ez nem változtat azon a tényen, hogy az európaiak nagy része megkérdőjelezi a törökök európaiságát. Ez azt jelzi, hogy az Európában élő muzulmánok integrálása is nehezen megy. Bár tíz-tizenöt év múlva egyre sürgetőbb lesz az előregedő európai munkaerő-állomány utánpótlása, de mégsem valószínű, hogy a bevándorlók jelentette probléma megoldódna. Ezért a későbbiekben is erősen kétséges Európa hozzáállása Törökország európai ambícióihoz. Mindezek alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy egy meglehetősen határozatlan és kétértelmű európai politikát látunk megvalósulni Törökországgal szemben.

A Török Köztársaság már meglehetősen régóta küzd „Európa kegyeiért”, azért, hogy Európa szerves részévé váljon, így biztosítsa saját jólétét, gazdagságát és biztonságát, továbbá azért, hogy betölthesse a híd szerepét Európa és Ázsia között. Ha felidézzük Törökország elmúlt két-száz évének történetét és Európához fűződő viszonyát, abban az esetben igencsak ambivalens kép alakul ki bennünk arról, mit is akar egymástól a történelem e két szereplője. A régi kemalista elit leszármazottainak, annak a rétegnek, amely az utóbbi évtizedig meghatározta a török politikát, a mai Köztársasági Néppártnak (CHP) fenntartásai vannak Európa jó szándékait illetően. Ez nem azt jelenti persze, hogy a jelenlegi Európai Unió szándékosan akarna rosszat Törökországnak, csak azt, hogy nem kellőképp veszi tekintetbe a török államfejlődés sajátosságait, és nagyobb ugrásra kényszerítheti az országot, mint amilyet annak belső, szerves fejlődése indokolna.

Az Európa felé vezető úton Törökországot Musztafa Kemál Atatürk indította el. Igen sok idő telt el azóta, hogy 1923. október 29-én kikiáltották a Török Köztársaságot, és kezdetét vette a világi török állam története. Atatürk a túlélés egyetlen módját a Nyugat értékeinek és eredményeinek átvételében látta, ezért radikális reformokba kezdett, melyek mind a mai napig meghatározzák Törökország képét. Az ország a nemzeti eszmét választotta az iszlám ellenében. Szakítottak az iszlám közösségképző erejével, és helyette a nacionalizmus mindenen felettiségébe vetett hittel kezdtek egy új, szekularizált országot létrehozni. Az iszlámot száműzték a közéletből és az adminisztrációból. Atatürk kora egyik legsikeresebb modernizációját hajtotta végre, mely azonban ma megkérdőjeleződni látszik.

Nagy vonalakban és szociológiai értelemben a török társadalom a köztársaság kikiáltásakor és ma is alapvetően két főbb társadalmi csoportból tevődött és tevődik össze: a „fekete és a fehér törökökből”. A „fehér törökök” a városokban élő világi elit, katonatisztek, köztisztviselők, tehát a közép-, illetve felső középosztály. Ők alkotják a kemalista reformokat támogató erők magvát, és ma is a szekularizáció és nacionalizmus elkötelezett őrei. Napjainkig megkérdőjelezhetetlen volt a kemalisták világszemlélete, melynek pusztán a vitatása is börtönbüntetést vonhatott maga után. Ezzel szemben a „fekete törökök” a náluk jóval vallásosabb, elsősorban anatóliai eredetű vagy onnan a második világháború után az urbanizáció hatására városokba elvándorolt emberek. Gazdaságilag mind jobban megerősödve egyre inkább részt követelnek maguknak a politikai hatalomból is. Az AKP az ő pártjuk. A lakosság nagy része jóval vallásosabb annál, hogy a vallást mint identitásképző erőt le lehes-

sen becsülni. Európa és Törökország hazavonója 1963, a társulási egyezmény aláírása óta tart. A török lakosságban mindinkább növekszik azok száma, akik megkérdőjelezzik a csatlakozás értelmét. Ezzel párhuzamosan erősödik az iszlámizáció, s ez olyan folyamatoknak nyithat utat, melyek kikezdehetnek a mai török állam tartókötéseit, végső soron akár meg is oldhatják a mai Törökország belső problémáit is.

Az iszlám újraintézményesülése

Az iszlám politikai és kulturális emancipálása a második világháború után kezdődött el. Ez a folyamat éppen egybeesett a demokratizálás kezdetével is. Nagyon fontos figyelembe venni, hogy az első demokratikusan választott politikai csoportosulás, az Adnan Menderes vezette Demokrata Párt (DP) már igen hamar felismerte az iszlám szavazatszerző erejét. Azóta egyre erősebb – és mára már meghatározó – az iszlám politikai tőkét képező része, melyet a török politikai pártok nem hagyhatnak figyelmen kívül. Ezt a logikát igazolja az is, hogy közvetlenül az 1950-es demokratikus hatalomváltást megelőző időszak érdekes fejleményeket hozott az iszlám és a társadalom életében. A törökök visszatértek az arab nyelvű imára híváshoz, egész pontosan felkínálták a választás lehetőségét: a müezzin szólhatott arabul és törökül is. Napjainkban csak arabul szól a müezzin. (1928-tól a müezzin török nyelven hívta imára a híveket arab helyett.) Még nagyobb jelentőséggel bírt, hogy 1948-ban szabadon választható tárgyként megjelent az iskolákban a vallásoktatás. (A szervezett keretű vallási képzés Törökországban 1933-ban szűnt meg végleg, arra hivatkozva, valamint az érdeklődés oly mértékben csökkent, hogy nem éri meg fenntartani az

intézményeket.) 1951-ben újra megnyitlak a mullahképző, úgynevezett *imam hatip* iskolák. Kicsi Valéria szerint azok az iskolának a száma, ahol ismét bevezették a vallásoktatást, ekkor még mindössze hét volt, de a számuk meglehetősen gyorsan emelkedett: 1980-ra 374, 1996-ra 464 ilyen iskolát tartottak nyilván. Ez a folyamat jól jelzi az igényeket a vallásos nevelésre. De az *imam hatip* nem jelentett egyben szekuláris középiskolai végzettséget, azaz ha valaki egyetemen akart továbbtanulni, akkor előbb el kellett végeznie egy állami középiskolát is. 1949-ben pedig az ankarai egyetemen teológiai kar létesült. A mullahok továbbra is állami felügyelet alatt működtek, megbízatásuk közalkalmazotti jogállással bírt, s a központi büdzséből kapták a fizetésüket.

Az új korszakkal indult el a vallás visszaáramlása a közéletbe. Az államhatalom létrehozta a Vallási Alapítványok Igazgatóságát és a Vallási Ügyek Elnökségét. Ezen szervezetekhez a vallási élet ellenőrzése, irányítása és finanszírozása tartozott. Az utóbbi a mai napig létezik, és a 2006-os költségvetésnek – mintegy 700 millió euróval – a negyedik legnagyobb tételét jelentette. Vásáry István adatai szerint 78 000 mecset és 5000 Korán-iskola tartozik a felügyelete alá, és mintegy 80 000 embert alkalmaz. A szervezet közvetlenül a miniszterelnök alá tartozik, és ő is nevezi ki a vezetőjét. Bár elvben jól érvényesül a szekuláris állami ellenőrzés a vallási nevelés és az iszlám felett, azonban azt is észre kell venni, hogy ezekben az intézményekben egyre több iszlámista beállítottságú tisztségviselő kap pozíciót. Ráadásul a névleg laikus török állam kizárólagos jogokat biztosít a szunnita iszlámnak, ami az 1980-as puccsra vezethető vissza. Ma Törökországban kötelező a vallásoktatás, de kizárólag a szunnita iszlám oktatását értik rajta.

Az iszlám „domesztikálásához” nagyban hozzájárultak a török társadalom belső problémái, a szélsőjobb- és a szélsőbaloldali csoportok erőszakos összecsapásai, no meg persze a katonai beavatkozások is. A Török Köztársaságban 1960-ban, 1971-ben, 1980-ban és 1997-ben voltak katonai puccsok. Az utóbbit „finom” vagy „emlékiratos” puccsnak is nevezhetnénk, mivel itt csak figyelmeztetésre volt szükség a hadsereg részéről, a csapatoknak nem kellett kivonulniuk a laktanyákból. A katonai beavatkozások lényege az volt, hogy a helyzet normalizálódása után a hadsereg visszaadta az irányítást a polgári erőknek, és helyreállították a demokráciát.

A török helyzet érdekes kettőssége, hogy egy szigorúan centralizált intézmény, a hadsereg a demokrácia és az egyéni szabadságjogok, a szekularizmus bástyája. A katonai puccsokat követő változások a török politikában azonban máig éreztetik hatásukat. Módosították az alkotmányt, és azt 1961-ben népszavazáson elfogadták. Megalakult a máig létező és igen sok vitát kiváltó Nemzetbiztonsági Tanács (*Millî Güvenlik Konseyi – MGK*), amely szálla az EU szemében. Ennek a tanácsadó testületnek az a fő szerepe, hogy őrködjön az állam világi rendjén és a kemalista elvek betartásán. A jelenleg hatályban lévő alaptörvény szerint az MGK alkotmányos szervezet. Tagjai a köztársasági elnök, aki egyben a szervezet feje, a miniszterelnök, a vezérkari főnök, a nemzetvédelmi miniszter, a belügyminiszter, a külügyminiszter, a szárazföldi haderő, a légierő és a haditengerészet, valamint a csendőrség parancsnoka. A szervezet megalakulása óta jelentős változáson ment keresztül. Napjainkban hét civil és öt katonai állományú tagja van. Korábban a katonai állományú személyek száma és hatalma volt az erősebb a civilekével szemben.

A jelenleg is hatalmon lévő AKP kormányzása alatt hatalmának csökkentése érdekében, az Európai Unió elvárásainak megfelelően igen sok politikai lépés történt. Az MGK-n keresztül a hadsereg legálisan beleszólhat a politikába. Az Európai Unió megelégedezik arról, hogy a világ nem egységes, és vannak más társadalmi berendezkedésű vagy éppenséggel más történelmi fejlettségű vagy fejlettségi fokon álló társadalmak, ahol még akár szükség is lehet ezekre a garanciákra, hiszen egy szabados demokrácia kellő társadalmi felkészülés nélkül önnön sírásója is lehet.

Amit igen gyakran kritizálnak az európai politikusok, hogy a haderő vezérkari főnöke nem a védelmi miniszternek, hanem közvetlenül a miniszterelnöknek van alárendelve, s ez nem egyezik a fejlett nyugati országok gyakorlatával. A hadsereg költségvetésének megalkotása is igen sajátos, és bár nagy része nyílt folyamat, még ma is akadnak nem átlátható pénzüsszegek és tételek a költségvetésben. Ráadásul a török haderő Törökországban külön gazdasági tényező is. Az úgynevezett katonai nyugdíjalap, az OYAK segítségével a haderő egy önfinanszírozási formát teremtett meg. Ez a szervezet kiterjedt befektetési és gazdasági hálózattal rendelkezik, mely saját anyagi alapot biztosít a haderőnek. Ez a szervezet nem áll civil kontroll alatt, de talán nem is baj. Ha a török haderő kilép a politikacsínálásból, akkor feltételezni kell, hogy Törökországban már kialakult egy olyan politikai gyakorlat, mely a demokrácia anomáliáit kulturáltan tudja kezelni. Ha nem, akkor Európa elvárásai veszélybe sodorhatnak egy olyan államot, amely immunrendszerét elvesztve már nem fog tudni ellenállni olyan belső folyamatoknak, amelyeket Európa nem szeretne látni.

Az 1980-as puccsot követően lett hivatalosan bevett állami ideológia az úgynevezett

török–iszlám szintézis (*Türk-islam Sentezi*), a vallásoktatás kötelezővé tétele és a szunnitizmus újbóli egyeduralmának deklarálása. A fordulat után a hadsereg nagy tisztogatásba kezdett: Vásáry adatai szerint mintegy 650 ezer embert tartóztattak le és 30 ezret száműztek. A régi pártokat és vezető politikusaikat kivétel nélkül eltiltották a politizálástól. Ezt egy 1987-es népszavazással semmisítették meg, és csak ekkor térhetek vissza a politika színpadára a régi szereplők.

A hadsereg és a világi elit érdekes és furcsa lépésre szánta el magát a puccsot követően. Az új alkotmányban, melyet 1982-ben fogadtak el, kötelezővé tették az általános és középiskolai tanulók részére a vallásoktatást. Ez a vallásoktatás a szunnita iszlámot jelentette, és nem vette figyelembe sem az alevi, sem egyéb kisebbségek elvárását. A vallásoktatás az említett török–iszlám szintézis jegyében zajlott, mely egyfajta elegyítése volt a török nacionalizmusnak és az iszlámnak. Az új vallásos neveléstől azt várták, hogy majd elejét veszi a veszélyes idegen ideológiák terjedésének (elsősorban persze a kommunista, marxista ideológiától féltek), s remélték, hogy a kurdokat is a nemzethez lehet kötni az iszlám segítségével. Ennek a változásnak a jelentőségét nem lehet túlbecsülni, hiszen a török iszlám azóta is az állam legfőbb ideológiája maradt. Ezen intézkedések mellett megpróbálták stabilabb struktúrát létrehozni a parlamentben. A választási törvényt módosították, és a parlamentbe kerületi küszöböt 10%-ra emelték, amire azért volt szükség, hogy kikerüljék a politikai instabilitást, és ne jöjjenek létre veszélyes alkukat magukban hordozó koalíciók. A módosítás garantálta, hogy a kisebbségek parlamenten kívül maradnak, hiszen ezt a tíz százalékot országos szinten kellett elérni, különben elvesztek a

mandátumok. Az új alkotmányt is népszavazáson fogadták el 1982. november 7-én. Az iszlámnak az államba való végső beépülése ezzel hivatalosan is megtörtént.

Eszmei alapok, avagy egy sajátos házasság és következményei

A török–iszlám szintézis elméletét egy értelmiségi csoport dolgozta ki. 1970. május 14-én Isztambulban nacionalista értelmiségiek létrehozta egy csoportot, melynek az Aydinlar Oçagi („értelmiségi tűzhely”) nevet adták. A csoport szervezeti elődje az Aydinlar Kulübü („értelmiségi klub”) volt 1961 és 1965 között. Az Aydinlar Oçagi 1973-ban kiadott egy kétrészes nyilatkozatot, az Aydinlar Oçagi'nin Görüşüt, melyben a társadalom alapjairól, a nemzeti kultúráról, a politikai rendről, a gazdasági fejlődésről és a nemzeti nevelésről értekeztek. Meghatározták a történelmet török–iszlám szempontból. A szervezet az iszlámot bátyaként akarta szembeállítani a kommunizmussal. Magát a szintézis fogalmát Ibrahim Kafesoğlu történészprofesszor alkotta meg. Történetileg a török–iszlám szintézist a 11. századra vezette vissza a Karahanidák által alapított első török–iszlám államra, mely Horászában mint kulturális központ élte a fénykorát. A török–iszlám szintézist Kafesoğlu először *türk millî kültürnek*, azaz török nemzeti kultúrának nevezte. Ezek alapján első ízben a szeldzsukoknak sikerült összekovácsolniuk tartósan az iszlámot a régi török kultúrával, és ezért a szeldzsuk korszak a török–iszlám kultúra egyik nagy korszaka. Az elmélet szerint a vallás nem akadály a laicizmusnak, de aláhúzza a vallás jelentőségét. A puccs (1980) után újjászerveződő politikai pártok tagjai között megtalálhatók

az Aydinlar Oçagi emberei is. Az elmélet beépülése betetőzésének az 1986. június 20-i jelentés a kultúráról tekinthető, amely felismerte (elismerte), hogy az iszlám vallás szilárd alkotóeleme a török kultúrának. Azóta is a török–iszlám szintézis gyakorolja a legnagyobb befolyást a nevelésre, oktatásra. 1983-ban létrejött Yükeköğretim Kurulu (YÖK), azaz a Török Felsőoktatási Tanács, amely állami felügyeletet gyakorol a felsőoktatás és a tudományos élet felett. Az állam e fontos ellenőrző szervébe a hadsereg is delegál tagot, ami szintén nem tetszik az EU-nak.

A mai török társadalomban azonban bármennyire meghatározó és fontos legyen is a török–iszlám szintézis, és azok, akik ezt elfogadják, az idealisták (*ülkücü*), de mégsem a legnagyobb iszlám eszmei közösség. A társadalom nagy része Bediüzzaman Said Nursi, illetve a naksibendik iszlám eszmevilágát tartják követendő példának.

Baha-ud-Din Naksbend főleg a magánéletet „szabályozta át” a vallási elemekkel: a mindennapi életben a saría szabályozta életvezetést tartotta kívánatosnak. Prominens politikusok, mint Turgut Özal köztársasági elnök és Necmettin Erbakan későbbi miniszterelnök szoros kapcsolatot ápoltak Mehmet Zahid Kotku naksibendi sejjel.

A másik meghatározó gondolkodó, a nurcu mozgalom elindítója, megalapítója a kurd származású Bediüzzaman Said Nursi (1876–1960) volt. Vallási vezetőként erősen hatottak rá a naksibendi elvek. Felfogása szerint össze kell fogni a keresztényekkel és más felekezetekkel a vallásokat fenyegető materializmus és ateizmus ellen. Levezetett a római pápával és a görögkeleti pátriárkával, követőinek engedélyezte, hogy műveit latin betűkkel kinyomtasassák. 1956-ban hivatalosan is engedélyezték neki, hogy publikáljon. Teológiájának lényege abban állt, hogy megpróbálta

A **naksibendi rend** egyike a számos szufi rendnek, amelyek a 14. században Közép-Ázsiában jöttek létre, alapítója Baha-ud-Din Naksbend (1318–1389). Eredetét egy spirituális láncsal Abu Bakron keresztül egészen Mohamed prófétáig vezetik vissza. Tagjai már egészen korán összefonódtak a középkori politikával, és amikor a 15. században Ubaidullah Ahrar (1490) átvette a vezetését, Közép-Ázsia a rend uralma alá került, és a mai napig fontos szerepet játszik a Közel-Kelet vallási életében. Anatóliába Molla Ilahi (1409) hozta be, ahol egészen az 1925-ös betiltásig voltak követői és dervisközpontjai.

betölteni azt a szellemi és identitásbeli űrt, amelyet a kemáli reformok a vallásos társadalmi rétegekben okoztak. Nem utasította el a nyugati civilizáció értékeit, de hangsúlyozta ezek pozitív és negatív hatásait. Nézete szerint a tudomány összeegyeztethető a vallással, a haladás és a moder-

Bediüzzaman Said Nursi a kelet-anatóliai Nursban született 1876-ban. Soha nem részesült hivatalos szervezett keretek között történő oktatásban. Eszmei formálódásának első korszaka az Oszmán Birodalom megszűnésével ért véget. A második 1950-ig, a Mendres-kormány hatalomra jutásáig tartott, míg a harmadik korszak haláláig, 1960-ig tartott. A második korszak kezdetén, 1922-ben Ankarába költözött, és támogatta Kemalt. Még a nagy nemzetgyűlésben is beszédet tartott, azonban hamar szembehelezkedett a kibontakozó kemalista reformtörekvésekkel, legalábbis azok nyílt vallásellenességével. 1923-ban visszaköltözött Vanba, hogy a vallási tanulmányoknak szentelhesse magát. Az 1925-ös kurd felkelés után száműzték. 1927-ben vidékre (Barla) költözött, és ekkor elmélkedéssel, írással töltötte idejét. A hatalom megpróbálta minél jobban elszigetelni. Lényegében 1950-ig végig száműzetésben és/vagy börtönben volt. Fő műve, A fény leveleinek gyűjteménye (*Risale-i Nur Külliyati*). Ennek az első részét 1920-ban kezdte el írni, végül 6000 oldalas és az utókor szemével nézve igencsak meghatározó mű lett. Urfában hunyt el 1960-ban. A katonai puccs alatt holttestét máig ismeretlen helyre szállították.

nitás a hagyományokkal. Írásaiban szembe fordult a fanatizmussal. Egyfajta „személyes iszlámot” képviselt, amely nem ellenzi a haladást. Nézete szerint az oktatásban helye van a tudománynak, a világi eredményeknek, de helyes oktatás nem képzelhető el vallásoktatás nélkül. Nursi szerint a kemáli reformok az anatóliaiak – törökök és kurdok – muszlim identitását, és ebből fakadó közösségét akarták kiirtani. A nurcu mozgalom igen hamar elterjedt Törökországban, bár az államhatalom távolról sem támogatta. A kurd nacionalisták szemében Said Nursi kurd nacionalista volt, míg a törökök az integráló erőt, az iszlám összekötőt látták benne. A mozgalom célja a mindennapokba bevonni újra az iszlámot, és a jövőt az iszlám értékei szerint építeni.

Az iszlámista pártok kezdetei

A török politikai életben az iszlámista pártok megalakulása és megerősödése jelentette azt a választóvonalat, ahol a legjobban elválik egymástól a világi elit által elképzelt modernizációs és a vallásos társadalmi rétegek által képviselt út. Az iszlám identitású és töltetű pártok első jelentős vezetője és ideológusa Necmettin Erbakan volt. Necmettin Erbakan 1926-ban született. Mérnöki végzettséget szerzett az Isztambuli Műszaki Egyetemen, és Németországban is folytatott tanulmányokat, egy ideig tanított. A politikai pályán 1969-ben indult el, és mint független képviselő került be a török nemzetgyűlésbe. Az első iszlámista pártot Nemzeti Rend Pártja (*Millî Nizam Partisi – MNP*) néven 1970-ben hozta létre. Erbakan nem szállt nyíltan szembe a kemálistákkal. Az iszlám fundamentalizmus helyett az iszlám szocializmus jelszavával próbált népszerűsége szert tenni.

Az MNP helyett 1971-ben létrehozta a Nemzeti Üdv Pártját (*Millî Selamet Partisi – MSP*). Ezt a régi/új szerveződést a naksibendi és a nurcu rend is támogatta. A párt névleges vezetője (elnöke) Süleyman Arif Emre, ténylegesen azonban Erbakan volt.

Az 1987-ben megtartott népszavazáson a török választópolgárok úgy döntöttek, hogy az eltiltott politikusok (köztük Erbakan, akit az 1980-as puccsban tiltottak el a politikai szerepléstől) visszatérhetnek a politika színpadára. Erbakan ekkor alapította meg a Jólét Pártját (*Refah Partisi – RP*). Ezzel a politikai formációval megnyerte az 1996-os választást, és hosszas koalíciós partnerkeresés után kormányt tudott alakítani. Miniszterelnökségét 1997-ben a hadsereg puccsal fejezte be, és távozni kényszerült a politikai életből. Ez alkalommal nem történt tényleges katonai hatalomátvétel. A pártot betiltották, Erbakant pedig tíz évre eltiltották a közügyek gyakorlásától. A párt Erény Pártja (*Fazilet Partisi – FP*) néven alakult újjá. Az elnökséget azonban át kellett adnia, de a háttérből kézben tudta tartani a pártját. A névleges elnök Recai Kutan volt. De ezt a formációt is betiltották 2001-ben. Ezután váltás történt, ugyanis világossá vált, hogy a hadsereg és a kemálista elit nem fog tolerálni egy túlságosan nyíltan iszlámista pártot, így a párt tagsága kettévált, a Boldogság Pártjára (*Saadet Partisi – SP*) és az AKP-ra. Az AK fehéret, tisztát jelent, és az AKP ezzel állította szembe magát az addig korrupt török politikai elitekkel.

Necmettin Erbakan legjelentősebb alkotása az 1969-ben létrehozott, ma is működő *Millî Görüş* (Nemzeti nézőpont) mozgalom volt. A szervezet nemcsak Törökországban található meg, hanem szerte Európában (főleg Németországban), sőt Magyarországon is jelen van. A mozgalom alapja az azonos címen megjelent könyve

(1973), melyben kifejti főbb nézeteit az iszlám és a törökség viszonyáról. Két fogalom került bevezetésre a török–iszlám kapcsolat világába, az egyik a már említett Millî Görüş, a másik az *adil düzen* (igazságos rend). Ez az igazságos rend egyfajta átfogó szociális, gazdasági és politikai szabályrendszert foglal magába, ami az iszlám alapjain nyugszik. Erbakan fontosnak tartja az oszmán birodalmi múltat, és azt a szerepet, hogy a törökség az iszlám katonája és a világtörténelmet egy időben formáló tényező volt. Erbakan az iszlámot a török identitás elválaszthatatlan részének tekinti, szerinte az iszlámnak az állami politika szerves részét kell képeznie: „A vallás és az állam egyek..., a kalifátus visszaállítása sok előnnyel járhat.” Erbakan nem nézte jó szemmel Törökország közeledését Európához, az újragyarmatosítás, az identitás- és vallásvesztés veszélyét látta benne. A Millî Görüş az állam által fenntartott és kinevezett tisztviselők vezette imam hatip iskolákat használja Törökországban elvei elsődleges terjesztésére.

Fethullah Gülen és a „toleráns iszlám”

A másik jelentősebb csoport, melynek hatása szintén meghatározó a török iszlám politikai és kulturális életében, a fethullahci vagy vezetőjéről, Fethullah Gülenről elnevezve Gülen-mozgalom. Története talán a legjobb példa arra, hogy mennyire nem lehet ismerni ezeknek a ködbe burkolózó iszlámista szervezeteknek a valódi arcát. A világháború előtt Anatóliában született Fethullah Gülen legfőbb szellemi ihletője Said Nursi volt. Tanításában ő is vallotta, hogy az ateizmus és a marxizmus a vallás legfőbb ellensége, de ez nem jelentette a tudományos eredmények negligálását.

A Gülen által elképzelt világban a vezetők az iszlám értékei szerint kormányoznak, de nem úgy, mint az arab világban. Felfogása szerint az arab és az anatóliai iszlám eltér egymástól. A török iszlám jóval toleránsabb és elítéli a fanatizmust. Számára hivatalosan két mód létezett a társadalom megreformálására: az egyik a türelem, a másik a párbeszéd. Egy olyan összefogást hirdetett, melynek részét képeznék a nem vallásos csoportok, sőt akár az alevik is. Ráadásul előbb mindig az eretnekeket térítették, csak utána a más vallásúakat. Politikai érdekessége és egyben erőssége a többi iszlám mozgalommal szemben, hogy Gülen nem akart a politikai színpadon szerepelni. Fellépése elején a kulturális civil szektorra fektette a hangsúlyt, ezen belül is különösen az oktatásra. Szerinte csak egy muszlim elit (saját elnevezése szerint egy „arany nemzedék”) kinevelése és a társadalom vezetőjévé válása lehet az egyetlen sikeres út. A mozgalom fő érdekessége és erőssége az oktatásban játszott szerepe: az ezredfordulóra már megközelítőleg hétszáz intézménnyel rendelkezett. Emellett még harmincöt országban rendelkezik oktatási intézményekkel, így Magyarországon is van központja.

Törökországban a hadsereg, az oktatás és a bíróság vezetőit az államfő nevezi ki. Amíg Ahmet Necdet Sezer volt az államfő, szigorú laicitás érvényesült. Éppen emiatt volt akkora ügy, hogy Abdullah Gül lehet-e államfő. Addig azonban valóban zajlott a beszivárgás az oktatás alsóbb szintjeire. A közigazgatás és az igazságszolgáltatás intézményei voltak a „beveendő” célpontok. Az itt formálódó elit lett volna – vagy lenne – hivatva arra, hogy ha eléggé megerősödnek az iszlám alapon szerveződő társadalmi csoportok, akkor átvehessék az irányítást. Természetesen ezt bizonyítani nem igazán lehet, és talán ez, a mozgalom

valódi céljainak homályban tartása lehet az egyik legfőbb probléma. A Gülent bírálók gyakran hangoztatják, hogy színlel, célja egy majdani kalifátus, és ő is csak egy radikális iszlámista, de jól „csomagolja be” és „adja el” a nézeteit. Mindezt az ún. „zöld tőke”, az iszlám tőke biztosította számára. Ráadásul a kiterjedt alapítványi és vállalati hálózaton túl igen erős média-háttérrel is rendelkezik, ami a mai világban nélkülözhetetlen.

Maga a mozgalom egy hierarchizált, katonás felépítményű szerveződés, melyben teljes engedelmességet és titoktartást várnak el a tagoktól. Fethullah Gülen a török társadalom szinte minden rétege számára elfogadható volt egészen 1999-ig. Sikerének több oka van. Egyrészt a török társadalom identitáshiányát töltötte be olyan módon, hogy az a világi kemalista elitnek is elfogadható volt. Minden társadalmi csoport számára volt mondanivalója. A politikai „bomba” 1999-ben robbant a mozgalom körül. Nyilvánosságra került egy videofelvétel, melyben Fethullah Gülen nyílt, leplezetlen őszinteséggel vallott a céljairól. Ráadásul sértően nyilatkozott Atatürkkről, felfuvalkodott hólyagnak nevezte, aki erőszakos eszközökkel személyi kultuszt hozott létre maga körül. Beszélt a színlelés eszközéről. Gülen nyíltan vállalta a takijjét (színlelés, álcázás), amikor arról beszélt, hogy együtt kell működni a világiakkal, és el kell altatni a gyanakvásukat. Arról is szólt, hogy be kell nyomulni az állam olyan területeire, amelyek eddig csak a világiak érvényesülési területei voltak, és kézbe kell venni az irányítást, miközben az együttműködés létszámát kell keltetni. Nem véletlenül keltett ellenérzéseket olyan sok vezető személyiség körében, hiszen Gülent egyfajta alternatívának tartották a nyíltan radikális iszlámistákkal szemben, és igen jó kapcsolatot ápoltak vele nagyon magas körökben is.

Az ügy azzal zárult, hogy Fethullah Gülen ellen vádat emeltek, és 2003-ban elítélték a világi államrend megdöntésének kísérlete miatt. Később részleges amnesztiát kapott. De még jóval azelőtt, hogy elítélhették volna, 1999-ben az USA-ba tudott menni gyógykezelés címén. Bár Törökország kérte a kiadatását, ez 2001. szeptember 11. után sem történt meg.

Pragmatikus iszlámisták

Az Erbakan-féle iszlámista pártokkal és Fethullah Gülen iszlámista mozgalmával szemben ma Törökországot egy olyan iszlámista formáció vezeti, melyre a legjobb szó a „pragmatikus iszlámisták”. Ugyanis az AKP vezetőinek nincsenek mély filozófiai és társadalmi modernizációval foglalkozó művei, ám a realitásokat figyelembe véve alakítják ki a politikájukat, és ezt igen sikeresen teszik. A párt eredményességének titka az, hogy szakítani tudott a Necmettin Erbakan nevével fémjelzett, zsákutcába jutott iszlámista modellel, és egy mérsékelt hangot megütve nagyobb társadalmi bázist tudott kiépíteni. Továbbá jelentős önkormányzati tapasztalatok birtokában került kormányzati pozícióba. Mindezt persze úgy is meg lehet közelíteni, hogy az FP 2001-es betiltása után nyilvánvalóvá vált: a hagyományos iszlámista pártokat a hadsereg és a világi elit rosszul tolerálja, és ez pontot tett ezeknek a szervezeteknek a történetére. Az AKP hangsúlyozta a demokrácia és a szekuláris világrend melletti elköteleződését, továbbá – és ez igen nagy váltás volt a korábbi Erbakan-féle irányvonalhoz képest – Erdoğanék támogatták az európai integrációt, és jobban kiálltak mellette, mint a korábbi világi, szekuláris pártok által vezetett kormányok. Egy modern, „nyugatos” isz-

lám erő jelent meg a párttal, mely 2001-es megalakulása óta gyökeres változásokat hozott majd' egy évtizedes kormányzásával Törökország életében. Az AKP kiállt a nyugati típusú piacgazdaság, a nyugati szövetségi rendszer mellett, és a laicizmust, a demokráciát nem kérdőjelezte meg. Európa-politikája eredményesebb, mint bármely elődjéé volt. Az AKP pártprogramjának (2002, 2007) része az ideológiaváltás. Az AKP tiszteli a kemálizmus alapjait és a laicizmust. Ez utóbbit az állam semlegességeként fogja fel minden vallással szemben. Többé nincs a „jogos rend” bevezetésének követelése. A gazdaságpolitikában – Erbakannal ellentétben – nincs több apelláta az állami nehézipar ellen. Az Európai Unióhoz való csatlakozást elsődleges célként fogalmazták meg. Az EU után az USA számít a legfontosabb partnernek, és érdekeltek a NATO-val való kapcsolatok erősítésében. Az iszlám világ egyelőre alárendeltebb szerepet játszik. Belpolitikai vonatkozásban 2004 óta a kor-

mányszati politikában egyre nagyobb hangsúly helyeződik a vallási, valláserkölcsei kérdésekre. Nehéz meghatározni, hol van a magán- és a nyilvános vallás határa. Korlátozó intézkedéseket hoztak: például az állami hivatalok és hatóságok kantineiben alkoholmérési tilalmat vezettek be, állandóan visszatérő téma a nyilvános fürdőkben és parkokban a férfiak és nők elválasztásának problematikája is. A korlátozó intézkedésekben egyesek a saría szabályainak visszaállítását látják, a másik oldal azonban a személyes egészség védelmével, illetve a nyilvános egészségügyi költségek csökkentésével érvel. Az AKP-nak kedvez, hogy legnagyobb vetélytársa, a CHP, igen gyenge vezetéssel próbál vele szemben ellensúlyt képezni. Ma Törökország további fejlődése és benne a politikai iszlám fejlődése nyitott, de egy egységesülő Európa számára megkerülhetetlen gazdasági, katonai és politikai kérdés, melyre így vagy úgy, de választ kell adnia Európának. ■

Ajánlott irodalom

- Cizre, Ümit (ed.): *Secular and Islamic Politics in Turkey*. New York, 2008, Routledge.
- Flesch István: *A Török Köztársaság története*. Budapest, 2007, Corvina.
- Jenkins, Gareth: *Political Islam in Turkey: running west, heading east?* New York, 2008, Palgrave Macmillan.
- Pintér Attila: Mecsetek és katonai barakkok között. A politikai pártok evolúciója a török politikai rendszerben. *Külügyi Szemle*, 2004. 1–2. szám.
- Rabasa, Angel – Larabee, F. Stephen: *The Rise of Political Islam in Turkey*. New York, 2008, RAND.
- Rada Péter: Törökország európai uniós csatlakozásának biztonsági aspektusai. *Külügyi Szemle*, 2007. 4. szám.
- Sahinöz, Cemil: *Die Nurculuk-Bewegung: Entstehung, Organisation und Vernetzung*. Istanbul – Berlin, 2009, Nesil Verlag.
- Turam, Berna: *Between Islam and the State*. Stanford, California, 2007.
- Vásáry István (szerk.): *Törökország és az iszlám. Az iszlám szerepe Törökország EU-s csatlakozásának megítélésében*. Piliscsaba, 2008, Avicenna.
- Yavuz, Hakan M. – Esposito, John L. (eds.): *Turkish Islam and the Secular State. The Gülen Movement*. New York, 2003, Syracuse UP.